

TANULMÁNYOK

Interpretáció

Az interpretáció témája a filozófia számos ágában releváns a nyelvfilozófiától és az elmefilozófiától a társadalomfilozófián át az esztétikáig, sőt a fizika filozófiájáig. Lapszámunk tematikus írásai az interpretáció elmefilozófiai, társadalomfilozófiai és fizikafilozófiai aspektusaihoz kapcsolódnak. Huoranszki Ferenc, Pléh Csaba és Ambrus Gergely a cselekvés értelmezésével kapcsolatos kérdéseket tárgyalnak, amelyek ugyanakkor a társadalomtudományok módszertanát is érintik; Schwendtner Tibor Heidegger történelem- és politikaértelmezésének 1930-as évekbeli változásait mutatja be; Székely László és Gyenis Balázs pedig a fizikai elméletek interpretációjához kapcsolódó kérdéseket elemeznek.

Huoranszki Ferenc „Hogyan értünk meg egy cselekedetet?” című tanulmánya szerint a cselekvés magyarázatának értelmezéséhez el kell különíteni azt a kérdést, hogy mi alapján tudjuk megkülönböztetni a szándékos cselekvéseket a pusztá viselkedésektől, attól a kérdéstől, hogy mi a cselekvés magyarázata, miért teszi valaki azt, amit tesz. Általában azt, hogy valamely esemény mitől az, ami, nem annak segítségével értjük meg, hogy mi magyarázza az esemény bekövetkeztét. A cselekvések vonatkozásában azonban több rivális megközelítés is elköveti ezt a hibát. A késői Wittgensteinhez és Anscombe-hoz köthető elképzelés, valamint ezek bírálója, Davidson szerint is a cselekvő szándékával magyarázzuk a cselekvéseket, ugyanakkor a cselekvést szándékosságára hivatkozva különböztetjük meg a (tőlük fizikailag megkülönböztethetetlen) pusztá történésektől. A különbség a szándékosság értelmezésében van: míg az Anscombe-hoz köthető hagyomány szerint a szándékosság kritériuma egyfajta gyakorlati tudás, az a mód, ahogyan a cselekvő maga értelmezi azt, amit tesz, Davidson szerint a szándékok a cselekvés okai, és a cselekvést etiológiája különbözteti meg a pusztá történéstől. Huoranszki alternatív elképzelése szerint viszont a cselekvéseket az különbözteti meg más olyan eseményektől, amelyekben a cselekvő szerepet játszik, hogy a cselekedetek a cselekvő ágens bizonyos képességeinek a manifestációi, tudniillik a cselekvő szándékos cselekvésre irányuló képességét manifestálják (a pusztá történések viszont nem).

Pléh Csaba „A magyarázat és a megértés a szellemtudományos pszichológiában – egy évszázad elteltével” című írása a megértés problémáját Dilthey nagyhatalmú fogalmi szembeállításával vizsgálja. A tanulmány mellett érvel, hogy a természettudományos magyarázat és a szellemtudományos megértés Dilthey által kidolgozott fogalmi ellentéte még mindig meghatározó az elme pszichológiai és filozófiai kutatásában. Dilthey, Spranger, Simmel és Jaspers gondolatai jelentik ennek az immáron egy évszázados történetnek az első felét, ami még mindig tart az emberi jelenség hermeneutikai és kauzális megközelítésének ellentétéként. Pléh Csaba a kortárs kutatás néhány olyan tendenciáját kritizálja, amelyek pusztán megértés alapú pszichológiára törekszenek. Amellett érvel, hogy az oksági magyarázatnak és az egészsleges megértésnek egyszerre kell jelen lennie a kutatásban, vagyis a Dennett értelmében vett fizikai és intencionális hozzáállást egyszerre kell alkalmaznunk.

Ambrus Gergely „Interpretacionizmus, mentális okozás, fizikalizmus és Davidson szintézis-kísérlete” című tanulmánya részben szintén a cselekvés értelmezéséhez kapcsolódik. A szerző azt vizsgálja, hogy azok az „interpretacionista” analitikus filozófusok, akik szerint az intencionális állapotok, a hitek és szándékok meghatározása szükségképpen interpretációs elvek alkalmazására támaszkodik, összeegyeztethető-e valamilyen – tartalmas – fizikalizmussal. Ez a kérdés azért is érdekes, mert a pozitív válasz azt ígéri, hogy a cselekvés magyarázatának kétféle, a megértés, illetve az okság fogalmára támaszkodó, egymással hagyományosan szembenálló megközelítése összeegyeztethető. A tanulmány mindezt azon a további kérdésemellett vizsgálja, hogy vajon az interpretacionista elképzelések képesek-e a mentális okozásra a fizikalizmussal összhangban álló értelmezést adni. A vizsgált interpretacionisták, Quine, Dennett és Davidson közül csak Davidson foglalkozik a mentális okozás problémájával, a szerző szerint azonban Davidson azon nézetei, amelyek relevánsak a cselekvés értelmezése szempontjából – tehát hogy „az indokok okok” (azaz a cselekvés hitekre és szándékokra hivatkozó magyarázata oksági magyarázat), a fizikalizmus (amely szerint a mentális események példányazonosak fizikai eseményekkel) és az interpretacionizmus a mentális attitűdök értelmezésében – nem alkotnak koherens és tartalmas koncepciót. Az interpretacionizmus és a fizikalizmus összeegyeztethetősége tehát továbbra is nyitott kérdés.

Schwendtner Tibor „Újraértelmezés a fiókban – Heidegger náciizmuskritikája 1935–40” című tanulmánya kettős értelemben is az értelmezés problémájához kapcsolódik. Egyfelől Heidegger önértelmezését vizsgálja a harmincas évek első felének németországi politikai viszonyrendszerében, vagyis Heidegger náciizmusának sokat vitatott kérdéséhez szól hozzá. Másrészt azokat a csak nemrégiben közreadott, de meghatározó jelentőségű kéziratokat értelmezi, amelyek párhuzamosan vetnek fényt Heidegger politikától való elfordulásának okaira és a kései filozófia néhány alapgondolatának kialakulási folyamatára. A tanulmány mellett érvel, hogy a harmincas évek második felében született nagy kézira-

tokban Heidegger egyszerre néz szembe saját nemzetiszocializmushoz fűződő politikai kudarcával és a *Lét és idő* vállalkozásának megfeneklésével. E két mozzanat készteti Heideggert új gondolati orientációk kidolgozására. Schwendtner Tibor írása a két motívum összekapcsolására irányul: egyfelől részleteiben elemzi Heidegger náciizmuskritikáját eddig ismeretlen anyagok alapján, például bemutatja, ahogy Heidegger a német állam újraalapítását a harmincas évek elején a nyugat szellemi megújításának kezdeteként értelmezte, később azonban ezt a kikényszerítést már inkább a létfelejtés részeként értette, ami a náciizmust a bolsevizmussal és a liberális kapitalizmussal rokonítja. A tanulmány másfelől néhány ekkoriban megszületett alapfogalom (első és második kezdet, Seyn, esemény, létfelejtés, machináció) elemzésével azt is megmutatja, hogy Heidegger náciizmuskritikája miként illeszkedik a filozófus kései gondolkodásába.

Székely László a fizikai elméletek interpretálásának többféle értelmét mutatja be, történeti példákon keresztül. Elkülöníti egyfelől a görög matematikai csillagászatban a ptolemaioszi rendszer két interpretációját, amelyeket a modern realista, illetve instrumentalista értelmezések előzményeként mutat be. Az interpretáció egy másik fogalma különböző fizikai ontológiák közötti választást jelent a fizikai elméletek realista értelmezése mellett, ahol a rivális fizikai ontológiák kézenfekvően adódnak az értelmezők számára (erre egy példa a gravitáció távolbahatás- vagy éterelmélete). Egy harmadik értelemben vett interpretációs helyzet, amikor a fizikai elmélet matematikai apparátusához nem kapcsolódik kézenfekvő módon ontológia. Erre példa, a szerző osztályozása szerint, a kvantummechanika koppenhágai realista indeterminisztikus, realista determinisztikus (rejtett paramétereket feltételező, pl. bohmi), illetve agnosztikus értelmezése. A tanulmány konklúziója két tétel: (1) a quine-duhemi tézis a tudományos elméletek tapasztalatok általi aluldetermináltságáról bizonyos esetekben kiterjeszhető az elméletek ontológiájának a matematikai formalizmus általi aluldetermináltságával is. (Erre példák a kvantummechanika különféle interpretációi, illetve a relativitáselmélet einsteini és lorentz-i értelmezése.) Az előbbit kiegészíti, hogy (2) az elméletek ontológiai interpretációját történeti-kulturális kontextusok, értékválasztások is alapvetően befolyásolják. Mindazonáltal, hangsúlyozza a szerző, ez nem jelenti olyanfajta tudományos relativizmus elfogadását, amely a modern fizikát inegzakt, ambivalens tudományként kívánja „leleplezni” vagy „dekonstruálni”.

Gyenis Balázs „Determinizmus és interpretáció” című tanulmányában amellett érvel, hogy a determinizmus nagy metafizikai kérdése, szemben a filozófiában hagyományos elképzeléssel, nem egy interpretációtól független metafizikai tényre vonatkozik. Gyenis szerint a világ determináltságának kérdésére csak közvetve, legjobb fizikai elméleteink elemzésén keresztül tudunk válaszolni, a legjobb fizikai elméletek elemzésekor azonban azzal találjuk szembe magunkat, hogy a különböző elméletek különbözőképpen válaszolják meg ezt a kérdést. A tanulmány rendszerszerűen áttekinti a determinizmus fennállását

befolyásoló interpretációs választásokat: tárgyalja a kvantummechanika interpretációs problémáját, további kérdéseket határoz meg a fizikai elméletekben alkalmazott matematikai struktúrák reprezentációs szerepével kapcsolatban, valamint megmutatja, hogy – ezeken túlmenően – a fizikai lehetőséggel kapcsolatos „bevett nézet” megengedi, hogy a determinizmus igazsága előzetes filozófiai meggyőződéseinktől függjön, nevezetesen a természettörvények értelmezésére vonatkozó felfogásunktól. Gyenis szerint bevett feltevés, hogy egy adott fizikai elmélet determinisztikus voltának eldöntéséhez elegendő az adott elméletet önmagában vizsgálni – ilyen izolált elemzések alapján jutnak a fizikusok arra az intuícióikkal ellenkező eredményre, hogy a fizikai elméletek java része, a klasszikus mechanikát is beleértve, nem determinisztikus. Gyenis ezzel szemben azt javasolja: egy adott fizikai elmélet determinisztikusságának feltételei a fizikai elméletek közötti elméletközi kapcsolatok is. Konklúziója szerint „amennyiben ezen elméletközi kapcsolatok a megfelelő formát öltik, úgy a törvények természetéről alkotott alkalmas nézet lehetővé teheti, hogy olyan fizikai elméleteket is determinisztikusnak tartsunk, amelyet az izolált elemzés korábban nem determinisztikusnak ítélt. Amennyiben élünk az ehhez megkívánt interpretációs választásokkal, úgy a determinizmus fennállása a fizika egészén, és nem csak annak izolált elméletein múlik”.

A tematikus tanulmányokat a Fórum rovatban Forrai Gábor, Mekis Péter, Sutyák Tibor és Schwendtner Tibor Tőzsér Jánosnak a *Magyar Filozófiai Szemle* 2013/1-es számában megjelent cikkére adott válaszai követik a szerző viszontválaszával együtt, majd Dokumentum-rovatunkban Pszeudo-Dionüsziosz Areopagitész *Isten nevei* című művének első és második részét közöljük Vassányi Miklós fordításában, a fordító által készített bevezetővel és lábjegyzetekkel.

Ambrus Gergely – Ullmann Tamás